

ДИСКУРСИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ В СИТУАЦІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Дискурсивне конструювання досвіду в контексті психолого-герменевтичного підходу визначено як приведення соціокультурної та особистісної інформації в систему, організацію такої інформації в зв'язні структури, що допомагають осягнути її смисл. З'ясовано, що в ситуації інформаційної невизначеності смислова система особистості руйнується, виникає смисловий хаос. Схарактеризовано шляхи дій людини в таких ситуаціях. Визначено стратегії вибудовування нових схем їхнього осмислення за допомогою двох основних механізмів розуміння та інтерпретації особистого досвіду – семіотичного та комунікативного.

Ключові слова: дискурсивне конструювання досвіду, інтерпретація, інформаційна невизначеність, смисл, наратив, дискурс, смислова структура.

Discursive experience constructing in the context of the psychological-hermeneutic approach is defined as the bringing of socio-cultural and personal information into the system, the organization of such information into coherent structures that help to understand its sense. It was found that in information uncertainty situation the individual semantic system is destroyed, the semantic chaos arises. The ways of human actions in such situations are characterized. Strategies of new schemes building for their understanding with the help of two main understanding and interpretation mechanisms of personal experience – semiotic and communicative – are defined.

Keywords: experience discursive constructing, interpretation, information uncertainty, sense, narrative, discourse, semantic structure.

Аналіз провідних тенденцій сучасної культури свідчить, що прискорення суспільних процесів, різка зміна потоку ситуацій, що йдуть через канал особистого досвіду сучасної людини, та зростаюче інформаційне різноманіття призводять до нестабільної ментальної моделі світу. Це пов'язане, насамперед, з труднощами процесів осмислення нескінченного потоку інформації, яка надходить із соціокультурного середовища, неможливості її адекватно інтерпретувати, вибудовувавши на цій основі власний життєвий та особистісний досвід як основу розвитку особистісної ідентичності людини.

Мозаїчність сучасної культури [6], занурюючи особистість у досить різноманітні, а почасти суперечливі, такі, що не пов'язані між собою в певну цілісність, дискурсивні простори, сприяє породженню особистих текстів (точніше, їх слід назвати квазітекстами), які не є результатом інтерпретації та

осмислення індивідуального та соціокультурного досвіду, а «проковтуванням» зразків, що подаються в ЗМІ та пов'язані між собою за мозаїчним принципом. Результатом цього є не породження наративів та інших особистих текстових утворень, а міфологізація свідомості, що відображає основні міфи сучасної культури. У цьому випадку в свідомості особистості представлений не «Я-текст», що є суттєвим відображенням її ідентичності, а мозаїка різноманітних типових сюжетів. Це, у свою чергу, створює сприятливе підґрунтя для маніпулювання свідомістю. Здійснюється воно за принципом гіпнотичного впливу – коли поява якогось типового сюжету, ситуації, ключового слова запускає увесь міфологічний ланцюг, тобто накладає на ситуацію міфологічні інтерпретаційні патерни або спонукає людину до типової стереотипної поведінки, що не завжди відповідає вимогам тієї чи іншої конкретної ситуації.

Можна припустити, що для сучасного соціуму характерним є «проковтування» непроінтерпретованої, неосмисленої інформації, що, у свою чергу, призводить до того, що людина (особливо молода з ще нестійкими особистісними структурами – цінностями, переконаннями, смислами) стає беззахисною перед маніпуляціями, оскільки їй бракує власної семіотичної бази, яка дозволяє включати смислові процеси під час сприймання інформації. Мається на увазі запозичена із культури система сюжетів, текстів, яку особистість накладає на ту чи іншу інформацію, інтерпретуючи та трансформуючи її таким чином у власний смисловий простір.

Подолання вказаної тенденції можливе шляхом розвитку в особистості відповідального авторського ставлення до себе та власного життя. Одним із шляхів такого розвитку є спеціальне герменевтичне виховання, що передбачає розвиток у людини здатності до конструювання власного досвіду дискурсивними засобами як необхідної умови формування, вибудовування власної життєвої історії на основі соціокультурних зразків, які відображені у різного типу текстах (творах культури, засобах масової інформації, сімейних та власних історіях тощо). Це створює передумову для авторської участі особистості в підтримці та укріпленні власної цілісності, пошуку нової системоутворювальної основи, нового сенсу життя. Інакше кажучи – це конструювання себе та власного життя за допомогою дискурсивних засобів (насамперед, наративних текстів) шляхом створення неповторної власної особистісної історії, яка вплетена в історію власної культури.

У межах постнекласичного методологічного підходу конструювання досвіду як необхідної умови розвитку особистості можна тлумачити як приведення соціокультурної та особистої інформації в систему, організацію цієї інформації в пов'язані структури, що допомагають досягнути її смисл. Соціокультурний світ при цьому постає як світ значень, що транслюються культурою та інтерпретуються людьми в їх повсякденному житті. Саме означування реальності, тобто заміщення її певними культурно заданими схемами дозволяє не лише обдумувати, осмислювати те, що відбувається, аналізувати й переживати ті чи інші події, але й впорядковувати їх, творячи для себе нову психічну реальність, новий досвід. Це дає підстави підсумувати, що

одним із провідних шляхів розвитку особистості є занурення її у дискурсивний соціокультурний простір. Саме тексти культури є тим семіотичним ресурсом, засобом саморозуміння, що дозволяє особистості осмислити свій життєвий досвід, надаючи їй культурні зразки, норми розуміння та інтерпретації себе і власного життя. У результаті осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення у текстах культури, людина конструює власний особистісний текст («Я-текст»), який створює своєрідну культурну канву розвитку, яка є базою для розуміння світу, осмислення власного призначення, власного життєвого шляху. Отже, конструювання досвіду, а значить й ідентичності особистості, відбувається на основі культурних моделей – прочитаних текстів, оповідей інших людей, образів, поданих у засобах масової інформації тощо. Інакше кажучи, дискурси є могутнім соціокультурним засобом сприймання, інтерпретації та категоризації себе та навколишнього, а отже й створення відповідних особистісних та соціальних конструкцій.

У той же час конструювання особистого досвіду, розуміння реальності та себе у цій реальності є однією з найважливіших умов особистісного розвитку. Пов'язано це з тим, що в особистісному тексті, насамперед наративі, відображено та об'єктивовано смислові структури особистості, а останнім часом все більше дослідників приходять до розуміння особистості як психологічної категорії в її смисловій інтерпретації. Тобто під специфічним змістом особистості розуміється її смисловий вимір, її внутрішній світ, що має смислову природу [3]. Саме смислові структури забезпечують орієнтацію особистості в сфері її існування в соціокультурному середовищі. Таким чином, сенси виступають як механізми смислової регуляції життєдіяльності людини, як засіб її зв'язків з навколишнім.

Причому конструювання досвіду є важливою передумовою самопроектування особистості, тобто створення дискурсивного проекту себе майбутнього на основі осмисленого та трансформованого соціокультурного досвіду та сконструйованого на його основі життєвого та особистісного досвідів. Саме особистісне та життєве самопроектування перетворює людину на автора – свого життя та самої себе. Авторство і є показником зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проект і здатна розвиватися у напрямі реалізації цього проекту.

Таким чином, розвиток особистості в межах герменевтичного підходу передбачає формування здатності до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, конструювання на цій основі життєвого досвіду, перетворюючи його у впорядковані дискурсивні моделі, а також вміння переосмислювати, трансформувати цей життєвий досвід залежно від мінливих зовнішніх обставин, будуючи таким чином власний особистісний та життєвий проекти.

Особливого значення здатність до дискурсивного конструювання досвіду набуває в ситуаціях невизначеності, коли типові соціокультурні зразки, патерни, сюжети неможливо накласти на інформацію, що сприймається, і

доводиться відшукувати інші способи її інтерпретації з метою продуктивної взаємодії з соціумом. Невизначеність виникає в різних сферах життя людини, особливо в процесі розв'язання багатьох задач – як навчальних, професійних, так й задач, що виникають у повсякденному житті. Причому в сучасному житті людина все частіше зустрічається з такими ситуаціями невизначеності, які можна розглядати або як можливість для особистісного зростання, або як блокування усіх вірогідних шляхів саморозвитку через неможливість чи небажання віднайти шляхи виходу із такої ситуації. Розглянемо цю проблему докладніше.

Перебіг досвіду людини великою мірою визначається послідовністю ситуацій, для дії в яких у неї є готові схеми інтерпретації, сценарії, способи поведінки. Коли особистість знаходиться в якійсь звичній ситуації, вона привносить своє запозичене із досвіду розуміння ситуації. Таке розуміння, як правило, відповідає наявним у людини уявленням про типову ситуацію та сценаріях дії в звичних обставинах. Таким чином, ситуація є мов би нав'язаною людині в своїй типіці. Це передбачає використання вже наявних інтерпретаційних схем тлумачення, сценаріїв дії та традиційних типових шляхів розв'язання проблеми. Більшість з таких типових ситуацій задані соціумом та культурою через базові соціокультурні метанаративи. Крім того, заданість ситуації визначається й близьким соціальним оточенням людини, зокрема, тими груповими, сімейними й т. ін. міфами, історіями, в яких також відображені типові схеми реагування на ситуацію. Як зазначають А. Шюц і Т. Лукман, людина опиняється в ситуації зі своєю системою мотиваційних та інтерпретаційних релевантностей, тобто привносить в ситуацію певні настановлення, плани, начерки дій та запас вже сформованих тлумачень та типізацій [11]. Інакше кажучи, сам факт перебування людини в однотипних або близьких за змістом, а значить і за способом реагування ситуацій робить їх заданими, типовими. Крім того, зовнішня схожість життєвих проблем різних людей є передумовою для виникнення схожих тем у соціокультурних дискурсах.

Можлива також ситуація, коли досвід хоча й відповідає схемі інтерпретації та типовій системі знань особистості, але в новій ситуації потребує додаткового осмислення, оскільки рівень типіки є недостатнім і в новій ситуації потребує розширення або видозміни. Це спонукає особистість до нових тлумачень на основі актуального досвіду.

Як правило, в ситуації невизначеності, тобто у раптово виниклій, непередбачуваній ситуації, особливо якщо вона є травмівною, критичною, смислова система руйнується – виникає какофонія (смысловий хаос). У цьому випадку можливі два шляхи. Перший – людина звалюється в хаос, смислова система і, відповідно, досвід «вибухають», розпадаються. Один із способів виходу з такого хаосу, На думку Д.О. Леонтьєва, – це варіант спрощення світу, тобто зведення його до двох-трьох базових вимірів, що дає можливість реагувати на непередбачувану ситуацію знайомим, простим елементарним способом [4].

У випадку спрощення ситуації людина використовує стратегію її перевизначення. Спираючись на ідеї Ю.І. Машбиця про перевизначення та довизначення учінневих задач [5], під перевизначенням задачі на смисл, яка виникає у процесі сприймання та інтерпретації ситуації, ми будемо розуміти зміну структури задачі з метою адаптації її до власної психічної реальності без зміни її внутрішнього сенсу та без усвідомлення необхідності внутрішніх змін, спрямованих на саморозвиток. У свою чергу, довизначення задачі на смисл – це привнесення особистісного сенсу в задачу, що залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних чинників. Воно спирається на розуміння та інтерпретацію особистого досвіду і веде до трансформації смислового простору особистості, спонукаючи її до самозмін, саморозвитку, самопроекування.

Якщо говорити про наратив як засіб конструювання особистого досвіду, то в процесі перевизначення смислових задач змінюється лише зовнішня структура «Я-тексту», тобто інакше компонуються події, деякі вилучаються, інші, навпаки – додаються та стають ключовими в той чи інший період життя. При цьому глибинна (смилова) структура тексту, а отже й система особистісних смислів залишається незмінною.

У процесі довизначення трансформується смислова структура тексту про себе. Наратив трансформується в тезаурус, котрий можна визначити як різновид внутрішнього дискурсу, що передбачає зміну картини світу в свідомості людини. У цьому випадку людина починає відчувати себе автором власного життя. Можна припустити, що трансформація досвіду в тезаурусний стан сприяє самопроекуванню особистості [9].

У випадку спрощення ситуації та задіяння стратегії її перевизначення, змінюється лише зовнішня структура досвіду, але особистість залишається у тих же смислових межах – змінюється лише співвідношення смислів. По суті це намагання (як правило, непродуктивне) адаптуватися до нової ситуації, нічого не змінюючи в своїй смисловій системі досвіду. Смислова структура особистості настільки спрощується, досвід настільки редукується до вже наявних схем, що система смислів і наративів, що їх відображують, костеніють і, як наслідок, особистість починає стагнувати. Інакше кажучи, особистий наратив настільки «підганяється» під форму та зміст певного культурного сценарію, сюжету, що людина багато в чому позбавляється власної історії, спрощуючи та схематизуючи власне життя, розкладаючи його на оповіді про окремі шаблонні події (такі, як у всіх).

Інший спосіб впорядкування хаосу, який спричиняє невизначена ситуація, – спробувати самому ускладнитися, тобто, як зазначає Д.О. Леонтєв, вибудувати нову структуру: структуру світу, структуру пояснення власної поведінки, структуру управління собою та власним життям, намагаючись наздогнати складність світу [4]. Одним із шляхів продуктивного реагування на ситуацію інформаційної невизначеності, на нашу думку, є задіяння інтерпретаційних процесів. Саме інтерпретацію ми розглядаємо як провідний механізм дискурсивного конструювання досвіду, а отже й ускладнення смислової системи особистості [10]. Тут ми спираємося на підходи, які

тлумачать інтерпретацію як «мистецтво конструювання», тобто мета інтерпретації полягає у відновленні втраченої або в підтримці наявної гармонії внутрішнього світу особистості та усунення когнітивного дисонансу [1]. На думку Дж. Джерджена, конструювання визначається процесами «за допомогою яких люди описують, інтерпретують або будь яким іншим способом роблять для себе зрозумілим цей світ (включаючи їх самих), де вони живуть» [2, с. 62].

Інтерпретація розглядається нами як осмислення тексту, накидання смислу на текст (Х.-Г. Гадамер), що призводить до вбачання в повідомленні певного смислу, відсутнього в самому тексті. Особистість у процесі інтерпретації будує свій «зустрічний текст», що базується на смисловій основі вихідного повідомлення, однак доповнює його власним осмисленням текстової інформації. Таким чином, інтерпретація є механізмом смислового збагачення тексту, що здійснюється завдяки зануренню у контекст – особистісний, діяльнісний, культурний. Саме він задає ті інтерпретаційні рамки (схеми), які, з одного боку, обмежують смисловий простір тексту, дозволяючи відкинути нерелевантні смисли, з іншого – розширює його, збагачуючи новим розумінням змісту повідомлення, сприяючи тим самим породженню, синтезу нових смислів [7].

Провідною стратегією продуктивного реагування на ситуацію інформаційної невизначеності є, як вже зазначалося, стратегія довизначення. У цьому випадку конструюється альтернативний наратив, котрий відображає можливі смисли, розширює смислові рамки, що дозволяє виробити стратегію осмислення нової ситуації та віднайти (за допомогою альтернативного наративу) шляхи дії в обставинах, що змінюються. Саме дискурсивне конструювання досвіду, що здійснюється за допомогою інтерпретації та створення відповідних дискурсів (наративів), дозволяє впоратися з ситуаціями невизначеності, для інтерпретації яких в особистості немає готових схем.

В таких ситуаціях особистість має вибудувати нові схеми осмислення за допомогою двох провідних механізмів розуміння особистого досвіду – семіотичного та комунікативного [8]. Семіотичний механізм дозволяє нам означувати реальність, накладаючи на неї ті чи інші когнітивні структури, організуючи та концептуалізуючи її. Починає перебудовуватися старий тезаурус за рахунок формування нових значень, що у свою чергу, дозволяє визначити нові денотати, краще зрозуміти, що відбувається. Потім, коли новий тезаурус вибудовано, відбувається структурування або навіть переструктурування нової інформації на основі нової концептуальної структури. Цей процес сприяє створенню нових концептуальних схем, які починають діяти як схеми інтерпретації нової інформації.

Комунікативний механізм, на відміну від семіотичного, спрямований на Іншого, в тому числі на внутрішнього Іншого. В результаті дії цього механізму реальність конструюється в наративній формі, тобто формі, що дозволяє оповісти про своє розуміння реальності як собі, так й Іншому. При цьому будується наративний текст інтерпретації, котрий може діяти, як і у випадку семіотизації, на продуктивному та репродуктивному рівнях. І в тому, й в

іншому випадку відбувається конструювання наративу. Однак при продуктивній інтерпретації будується власний оригінальний наратив, у випадку ж репродуктивної інтерпретації реальність конструюється із вже відомих особистості наративів або ж вбудовується в них.

Причому тексти, які створюються в процесі інтерпретації нової інформації, повинні, на нашу думку, мати не лінійну, а мережеву структуру. Інакше кажучи, смисловий простір людини, особливо в ситуаціях інформаційної невизначеності, має об'єктивуватися не лінійною послідовністю, що відображує хід подій, а зціпленням окремих наративів, які, залежно від контексту висвітлюють ту чи іншу інтерпретацію подій, відображених у соціокультурних дискурсах, тобто довизначуватися, виходячи із зовнішнього або внутрішнього контекстів. Це означає, що із смислової системи особистості, що склалася в повсякденному досвіді, вилучається (або додається) один або декілька елементів, змінюється відповідно її смислова структура і конструюється таким чином новий досвід, адекватний ситуації, що склалася.

Таким чином, якщо людині вдається відмовитися від вже сформованих сталих особистісних утворень, наприклад, за допомогою інших або інтенсивного внутрішнього діалогу, то старий наратив починає руйнуватися – новий досвід вступає в конфлікт з вже наявним. При цьому текст базового особистісного наративу втрачає свою цілісність, смислову завершеність, і людина починає складну внутрішню роботу з його трансформації.

Отже, для розв'язання внутрішнього конфлікту, що виник у зв'язку з появою невизначеної ситуації, можливими є два шляхи – новий досвід відкидається, а сталий наратив відновлюється у своїй цілісності та завершеності або ж він переосмислюється, трансформується, наповнюючись новим смислом і вибудовується новий текст і, відповідно, новий досвід, який відповідає як змінам зовнішньої інформаційної ситуації, так й особистісним змінам. Перший шлях є непродуктивним, таким, що веде до стагнації особистості, другий – до особистісного зростання, відкритості новому досвіду.

У підсумку зазначимо, що повністю нова, невизначена ситуація потребує від особистості вироблення нових схем інтерпретації, нових типізацій, релевантних цій ситуації. Якщо з'ясовується невідповідність схеми інтерпретації інформації, що надходить, то людина має звернутися до тлумачення із застосуванням інших інтерпретаційних схем, які до цього не були релевантними. Крім того, в процесі інтерпретації нової інформації можуть залучатися нові смислові теми, якщо нова інформація є тематично нерелевантною наявному досвіду. І тут багато чого залежить від того, що можна назвати дискурсивним багатством досвіду та дискурсивною компетентністю особистості, тобто вміння залучити в процес інтерпретації нової, незвичної інформації не лише нові інтерпретаційні схеми, а й готовність до сприйняття нових смислових тематичних утворень. Звичайно, це стає можливим лише за умови наявності достатнього дискурсивного репертуару, тобто соціокультурних ресурсів особистісного досвіду.

Список літератури

1. Демьянков В. З. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на ЭВМ. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1989. 172 с.
2. Джерджен Дж. Движение социального конструкционизма в современной психологии. *Социальная психология: саморефлексия маргинальности* : Хрестоматия. Москва : ИНИОН РАН, 1995. С.51–73.
3. Капра Дж., Сервон Д. Психология личности. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 640 с.
4. Леонтьев Д. А. Жизнь на волнах хаоса: уроки Пригожина и Талеба. *Mobilis in mobili: личность в эпоху перемен* / под общ. ред. Александра Асмолова. Москва : Издательский Дом ЯСК, 2018. С. 29–39.
5. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. Москва : Педагогика, 1988. 192 с.
6. Моль А. Социодинамика культуры. Москва : Прогресс, 1973. 406 с.
7. Проблемы психологической герменевтики / под ред. Чепелевой Н.В. Киев : НПУ имени М.П. Драгоманова, 2009. 382 с.
8. Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Н. В. Чепелевої. Київ : Міленіум, 2004. 276 с.
9. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі : монографія / Н. В. Чепелева, М. Л. Смутьсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.]; за ред. Н. В. Чепелевої. Київ : Педагогічна думка, 2016. 232 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (дата звернення 10.04.2019).
10. Чепелева Н.В. Интерпретация как механизм конструирования опыта личности. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Т.ІІ. Психологічна герменевтика*. 2020. Вип. 12. С. 4–18.
11. Щюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ : Центр духовної культури, 2004. 560 с.